

MATEU RIERA RULLAN

Cabrera

Del paradís a l'infern

Noves aportacions arqueològiques al coneixement de la comunitat monàstica dels segles V a VIII dC i del captiveri dels soldats napoleònics (1809-1814)

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

2023

SUMARI

Pròleg	11
Presentació i agraïments	15
Capítol 1. Introducció i antecedents.....	27
1.1. El cenobi del Pla de ses Figueres i l'anomenat <i>Palais Royal</i>	30
1.2. Els possibles ermitoris del Clot des Guix, Son Picornells i Els Corral	39
Capítol 2. Descripció dels treballs d'excavació arqueològica realitzats entre els anys 2016 i 2020	51
2.1. Metodologia	51
2.2. L'excavació arqueològica	52
2.2.1. Cala 7	52
2.2.2. Cala 2019 = Cala 8	85
2.3. Altres descobriments arqueològics realitzats entre els anys 2016 i 2020.....	87
Capítol 3. Les monedes.....	165
Capítol 4. La ceràmica	167
4.1. Ceràmiques de temps anteriors al monestir de Cabrera	167
4.2. Ceràmiques del temps del monestir de Cabrera	168
4.3. Ceràmiques posteriors al monestir de Cabrera i anteriors al captiveri dels soldats napoleònics	193
4.4. Ceràmiques del temps del captiveri dels soldats napoleònics	193
Capítol 5. El vidre.....	227
Capítol 6. Els elements lítics	235
Capítol 7. Els elements metàl·lics.....	245
7.1. Metalls del temps del monestir de Cabrera.....	245
7.2. Metalls del temps del captiveri dels soldats napoleònics	248
Capítol 8. Interpretació.....	257
8.1. Noves dades del cenobi del monestir de l'illa de Cabrera (segles V a VIII dC) ...	258
8.2. Noves dades del captiveri dels soldats napoleònics (1809-1814)	278
Conclusions	295
Bibliografia	297
Annex 1. Informes de les anàlisis de datació per radiocarboni.....	313

Pròleg

És ben conegut que els orígens del monaquisme estan als deserts orientals d'Egipte, Mesopotàmia i l'àrea siro-palestina. A eixes inhòspites terres, i a escala individual, determinades persones ascètiques es retiraren buscant l'aïllament material per a assolir la pau espiritual i, al mateix temps, contactar amb Déu. Al voltant i a partir d'aquests casos particulars i, d'alguna manera, més o menys modèlics pels cànons rigoristes cristians de l'època, es foren creant comunitats més nombroses amb la finalitat d'imitar la rigorosa vida de recolliment i virtut cristiana dels primers ascetes i eremites.

Tot i que aquest primer monaquisme, i el seu ràpid desenvolupament, foren uns fenòmens bàsicament de les àrees desèrtiques i despoblades del món oriental, l'onada també anà arribant a Occident ja des d'uns temps tan primerencs com el segle IV, tot i que el seu gran desenvolupament i la seva expansió tingué lloc a partir dels segles V i VI.

Davant la mancança occidental d'espais tan especialment inhòspits com les zones desèrtiques primigènies, els nous centres monàstics d'Occident van sorgir preferentment a zones més o menys aïllades de l'interior. En la major part dels casos, ja es tractava de comunitats amb regles organitzades de vida comunitària i dotacions arquitectòniques importants relacionades amb la seua activitat. Tanmateix, també es donaren algunes iniciatives individuals inspirades en els anacoretas orientals.

D'un extrem a un altre de la Mediterrània, i també a l'Atlàntic, s'ha constatat una variant d'instal·lacions monacals, ara a illes menudes, més o menys separades de la terra ferma, i que, en essència, no van ser altra cosa que una adaptació al medi geogràfic de les necessitats d'aïllament de les comunitats monàstiques d'una àrea tan ampla i normalment concorreguda com la conca d'aquest mar.

Tot i que l'ocupació d'illes menudes despoblades per a instal·lar comunitats de monjos és un fenomen conegut des de sempre, la seua confirmació arqueològica i el coneixement de la seua estructura i organització material ja no són tant. El motiu d'aquest doble dèficit és així mateix doble: la raresa i falta de concreció de les fonts històriques que, normalment, simplement esmenten

l'existència d'alguns monestirs concrets, i l'escassetesa de les excavacions arqueològiques a aquests llocs, mancança afavorida perquè encara són llocs aïllats i de difícil accessibilitat.

Hi ha excepcions, com el cas del monestir de Lérins, fundat el 410 a l'illa de Sant Honorat, davant de Cannes, a la costa provençal, i encara en funcionament gairebé ininterromput com a tal. Tres dels seus primers abats arribaren a ser bisbes de la gran metròpoli d'Arles, *cursus honorum* habitual en aquests temps. També es podria esmentar l'escarpat centre monàstic de les illes Skelling, al litoral occidental d'Irlanda, cas aquest una mica extrem de les dures condicions de vida i d'aïllament a què se sotmetien aquestes comunitats.

En aquest context general, l'estudi que tenim a les mans és fruit de la sempre feliç confluència de la informació arqueològica amb les notícies històriques. Circumstància que no sempre es dona, tant per la mancança de les primeres com de la inexistència de les segones. A hores d'ara, les excavacions al monestir de Cabrera són un *unicum* en el magre context del monaquisme hispànic antic, del qual les fonts escrites fan molts esments als quals l'arqueologia a dures penes ha respost, amb alguna excepció a la zona galaica, l'entorn toledà o el probable cenobi de la perifèria d'Ercavica (Conca), més que probable lloc del famós monestir servità de les fonts. L'interior galaic, amb l'activitat de figures com sant Martí de Dumio al regne sueu i la d'altres personatges posteriors, que també han rebut notable atenció investigadora, constitueix un focus rellevant per a l'estudi del monaquisme hispànic antic. També es coneixen àrees interiors, normalment recòndites, amb concentracions de covetes, interpretades com a agrupacions d'eremites, ben atestades a La Rioja i a l'interior valencià.

Tornant al Mediterrani, i sense anar gaire lluny de les Balears, per exemple, no manquen les referències a fundacions o a comunitats ja existents, com les patrocinades pel bisbe Justinià de Valentia a la primera meitat del segle VI, que també va ser abat abans de bisbe, i va crear un monestir a una illa, tal vegada l'identificat a la punta de l'Illa de Cullera, a prop de València, extraordinari jaciment d'indubtable caire monàstic, malauradament destruït als anys cinquanta i seixanta del segle XX, i que ben bé podria ser un altre dels rars casos de confluència entre història i arqueologia.

Són més abundants els exemples de possibles jaciments arqueològics de la península Ibèrica interpretats com a monestirs, sense que, a hores d'ara, es done molta unanimitat en les diverses i, de vegades, ben contradictòries interpretacions exposades. Alguns dels conjunts basilicals amb baptisteris de Mallorca i Menorca entrarien en aquest debat, així com els complexos tarragonins del sud de la ciutat o les fases tardanes amb esglésies dels jaciments rurals del Bovalar i la Vila *Fortunatus*. Fins i tot, s'ha posat en qüestió la interpretació d'alguns jaciments considerats de caràcter urbà, com el Tolmo de Minateda (Hellín, Albacete), amb un complet conjunt arquitectònic cristià dels segles VI i VII, que s'ha rela-

cionat amb l'efímera seu episcopal d'Eio. Tanmateix, algun especialista en el món monàstic ha proposat recentment que devia ser un monestir, no un grup episcopal.

La realitat és que la investigació del monaquisme antic de la península Ibèrica està evidentment molt endarrerida i presenta tot un seguit d'incògnites i problemes d'interpretació i definició bàsica. Al mateix temps, les possibilitats i oportunitats que una sèrie de jaciments poc explorats ofereixen per a un futur són immenses. I més en concret, cal referir-se a la situació de les diverses menudes illes que s'estenen des de Xàbia fins a Almeria, algunes de les quals pogueren acollir centres monàstics, especialment les que han presentat algunes restes arqueològiques, cas de la Granadella, l'Illa de Benidorm, Tabarca o l'illa del «Fraile». L'inici d'un projecte d'investigació a aquesta darrera, l'illa del «Fraile» (Águilas, Múrcia), a més del seu nom tan suggeridor, ja està començant a donar resultats molt interessants per al període tardoantic.

A hores d'ara, doncs, amb l'acurat estudi de les restes del Pla de ses Figueres de l'illa de Cabrera, derivat d'una excel·lent tesi doctoral, ja es disposa d'un bon i molt útil referent per a les futures excavacions i estudis dels assentaments detectats a les nombroses i, potencialment, molt interessants, tot i que encara desconegudes, illes mediterrànies. Són llocs més o menys semblants a la menuda de les Balears que bé mereixerien rebre una atenció semblant a la que ha gaudit, i gaudeix, l'extraordinari conjunt de l'illa de Cabrera, convertit ara en un atractiu i accessible lloc, un autèntic paradís per als amants de la natura i l'arqueologia, sense oblidar el seu tràgic paper com a camp de concentració autoinsuficient dels soldats francesos fets presoners a la batalla de Bailén. D'aquest trist episodi, també n'han quedat les petjades arqueològiques a l'illa, tractades amb cura a aquesta obra, al mateix nivell que les troballes tardoantigues.

Per al període principal que es tracta, tot i les referències peninsulars que hem donat, cal recordar que les Balears no van estar mai sota el domini visigot, sinó que depengueren de l'Imperi d'Orient fins al segle X. Bona part del litoral mediterrani hispànic va estar també sota l'Imperi d'Orient durant més de mig segle, coincidint amb la referència històrica de l'existència del monestir, al 603, i també amb bona part dels materials arqueològics que s'han trobat a les excavacions del Pla de ses Figueres. L'estudi acurat dels materials arqueològics, tal com s'ha fet a Cabrera, és una altra eina important, que, curiosament, palesa que l'aïllament d'aquests llocs illencs no ho era tant, en demostrar la normalitat i continuïtat dels intercanvis comercials que feien escala a aquests indrets, al temps aïllats, però fàcils de connectar-se per via marítima. Ans al contrari, s'ha suposat que molts d'aquests enclavaments formaven part d'una ampla xarxa de relacions econòmiques comercials controlada per l'Església, que aniria des de l'Orient a l'Atlàntic, com testimonien les troballes d'importacions orientals a les Illes Britàniques i el descobriment d'alguns dels punts de connexió d'aquesta

ruta, com ara la ria de Vigo. No debades, Cabrera es troba al bell mig de les rutes marítimes més transitades de l'antiguitat.

Els resultats d'aquest estudi, doncs, facilitaran i obriran més d'una porta per a la investigació del fenomen de les instal·lacions monàstiques illenques, que devien ser més abundants del que fins ara coneixem i suposem. Caldran, doncs, més treballs com aquest per a començar a conèixer una de les realitats més característiques del període tardoantic que, fins al moment, a penes s'ha fet visible. Excepte a Cabrera, és clar.

Albert Ribera i Lacomba